

DEMOGRAFISCHE ONTWIKKELINGEN ROND DE AFSCHAFFING VAN SLAVERNIJ IN SURINAME

Fertility and mortality rates before and after the Abolition of slavery in Suriname

In several studies it has been argued that with the abolition of slavery it is impossible to calculate fertility and mortality rates of former slaves and their descendents. The freedman left the plantations and disappeared from quantitative history. Contrary to this wide held opinion this article aims to expand our knowledge about events of life and death of (former) slaves and their direct descendents around 1863 in Suriname. This is accomplished by combining slave returns with civil administration on the individual level. Birth and death rates of sugar slaves in the last decade before the Emancipation (1851-1863) are calculated and compared with the period of indentured labour (1864-1873). Mortality rates among freedmen of the sugar estates Fairfield, Breukelerwaard, Cannewapibo and La Jalousie went up after 1863. It is also demonstrated that child mortality was increasing after the abolition of slavery, indicating deteriorated conditions of daily life. There is also broad evidence of higher fertility rates among former female sugar slaves.

Het kwantificeren van de slavernijgeschiedschrijving in de Nieuwe Wereld heeft geleid tot een stortvloed aan demografische kengetallen. Vergelijkend demografisch onderzoek onder slaven heeft al heel wat inzichten opgeleverd en de discussie centreerde daarbij rond de vraag waarom slavernij in de Verenigde Staten werd gekenmerkt door een geboorteoverschot, terwijl in de (Britse) Caraïben juist sprake was van een sterfteoverschot.¹ Het staat inderdaad vast dat in de periode vóór de afschaffing van de slavernij het sterftecijfer onder slaven in de Caraïben groter was dan onder slaven die leefden ten zuiden van de Mason-Dixon lijn in de Verenigde Staten. In de Caraïben hield de sterfte vooral huis onder suikerslaven. Ook al bracht de introductie van stoom om suikerriet te malen een zekere verlichting van de arbeidsomstandigheden van suikerslaven, het sterftecijfer op suikerplantages bleef dat van de katoen-

1. R.W. Fogel, *Without consent or contract. The rise and fall of American slavery* (New York en Londen 1994) 123.

en koffieplantages overtreffen. Daarnaast kregen slaven in de Verenigde Staten meer kinderen dan hun lotgenoten in de Caraïben.²

Grootschalig empirisch onderzoek naar de demografische ontwikkelingen onder Surinaamse slaven is verricht door Van Stipriaan.³ Hij concludeerde dat de materiële omstandigheden van de plantageslaven er tussen 1750 en 1863 duidelijk op vooruit zijn gegaan. In de negentiende eeuw begon men de werkende slaaf immers enigszins te ontzien. Dit laatste gold vooral voor zwangere slavinnen, getuige het slavernijreglement uit 1851. De voedselvoorziening verbeterde doordat slaven meer pluimvee gingen houden en het voedselpakket zou er in omvang en diversiteit (bananen, tajer, bakkeljauw, haring, gort en blom, rijst, zout, melasse, dram en tabak) op vooruit zijn gegaan. Een groeiend deel van de voeding werd door de slaven zelf verzorgd. Ook kleding en andere benodigdheden werden in grotere mate dan voorheen verstrekt door de planters. Daarnaast is er sprake van een groeiende onafhankelijkheid van de slaven en dan vooral met betrekking tot voeding en medische zorg. '[D]ie grotere invloed op het eigen lot moet voor de slaven fysiek en vooral ook psychisch van grote betekenis zijn geweest. [...] Het is niet denkbeeldig dat de Surinaamse bevolkingsgroei heel wat positiever was geweest wanneer dit veel eerder was geweest'.⁴

2. Opgemerkt dient evenwel dat het verschil in geboortecijfers veel minder groot zou zijn geweest indien gecorrigeerd wordt voor de onderregistratie in de geraadpleegde bronnen. Zie K.F. Kiple en V.H. Kiple, 'Deficiency diseases in the Caribbean', *Journal of Interdisciplinary History* 11 (1980) 197-215. Het aantal demografische studies naar geboorte- en sterfte cijfers onder slaven in de Verenigde Staten en de Caraïben is nauwelijks te tellen. Hier volgt een kleine bloemlezing: M. Craton, 'Jamaican slave mortality', *Journal of Caribbean History* 3 (1971) 1-27; Idem, 'Changing patterns of slave families in the British West Indies', *Journal of Interdisciplinary History* 10 (1979) 1-35. R.W. Fogel, *Without consent or contract*, 114-153. R.W. Fogel en S.L. Engerman, *Time on the cross. The economics of American negro slavery* (Londen 1974); Idem, 'Recent findings in the study of slave demography and family structure', *Sociology and Social Research*, 4 (1979) 566-589; B.W. Higman, 'Household structure and fertility on Jamaican plantations', *Population Studies* 27 (1973) 527-550; Idem, 'The slave family and household in the British West Indies, 1800-1834', *Journal of Interdisciplinary History* 6 (1975) 261-287; Idem, *Slave populations of the British Caribbean, 1807-1834* (Baltimore 1984); H.S. Klein en S.L. Engerman, 'Fertility differentials between slaves in the United States and the British West Indies: A note on lactation practices and their possible implications', *William and Mary Quarterly* 33 (1978) 357-374; H.E. Lamur, *The production of sugar and the reproduction of slaves at Vossenburg (Suriname), 1705-1863*, (Amsterdam 1978); Idem, 'Fertility differentials on three slave plantations in Surinam', *Slavery and Abolition* 8 (1987) 313-325; R.B. Sheridan, 'Mortality and the medical treatment of slaves in the British West Indies', in: H. Beckles en V. Shepherd, *Caribbean slave society and economy. A student reader* (Kingston en Londen 1991) 197-208; A. van Stipriaan, *Surinaams contrast. Roofbouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie, 1750-1863* (Leiden 1993).

3. Van Stipriaan, *Surinaams contrast*, 310-368.

4. Ibidem, 368.

Tussen 1850-1862 bedroeg het bruto sterftcijfer 36,2 per 1000 slaven. Het bruto geboortecijfer kan worden geschat op 29,7 per 1000 slaven.⁵ Het sterk verbeterde slavenreglement van 1851 was in werking getreden en het ging de suikersector ook economisch weer voor de wind. Er was dus in het laatste decennium vóór de 'Emancipatie' in Suriname simpel gezegd ruimte voor verbeterde arbeids- en leefomstandigheden. Weliswaar leefden slaven tegen het einde van de slavernijperiode langer dan voorheen in de suikersector, maar het sterfteoverschot bleef bestaan.

Op 1 juli 1863 werd de slavernij in Suriname afgeschaft.⁶ Of de slaven daarmee ook echt vrij waren, is nog maar de vraag. De voormalige slaven stonden in de periode 1864-1873 onder staatstoezicht. Gedurende het Tienjarig Staatstoezicht waren de slaven weliswaar in naam der wet vrije burgers geworden, maar ze zagen zich wel verplicht om arbeidscontracten met de planters aan te gaan. Een jaar na de afschaffing van de slavernij stond slechts de helft van de vrijgemaakten als plantagearbeider geregistreerd. Planters en vrijgemaakten traden elkaar van meet af aan tegemoet in een sfeer van verwijten over en weer. Plantagedirecteuren vonden over het algemeen dat de arbeiders die een contract hadden afgesloten niet hard genoeg werkten: het regende klachten over werkweigering. De vrijgemaakten stonden huiverig tegenover de af te sluiten contracten, die herinneringen oproepen aan de slavernij. Er zijn voldoende aanwijzingen dat ze zich daarbij schaamden om als dagloner in de landbouw te werken. Zij ervoeren de af te sluiten arbeidscontracten als een vorm van dwang. Bovendien lagen de lonen in hun ogen te laag, terwijl ze nu toch zelf voor voedsel en kleding voor zichzelf en hun kinderen moesten zorgen. Ook behuizing en medische voorzieningen waren voortaan voor eigen rekening van de vrijgemaakten. De kleinschalige landbouw leek ook niet genoeg soelaas te bieden. De kostgrondjes die onder de periode van slavernij waren ontstaan, waren immers niet marktgericht maar eerder bestemd voor de eigen (extra?) consumptie. In hun haast de plantages te verlaten bleken creolen bovendien nog eens vast te willen houden aan de consumptie van relatief dure importgoederen. Dat waren goederen waarin vroeger de planters voorzagen, zoals graan, gezouten vlees en vis. De weige-

5. Ibidem, 323.

6. De afschaffing van de slavernij verliep niet overal in hetzelfde tempo. In 1834 werd de slavernij in het Britse rijk afgeschaft. De Fransen en Denen volgden in 1848. De Verenigde Staten volgden in 1865 met de toevoeging van het 13e amendement aan de grondwet en het einde van de burgeroorlog. Het afschaffen van het verbod op de slavenhandel uit Afrika vond niet alleen veel eerder plaats, maar voltrok zich ook in een korter tijdsbestek. Engelsen en Amerikanen gingen hiertoe over in 1807. De Nederlanders volgden in 1814, al bleef de smokkel van Afrikanen naar de Nieuwe Wereld nog een tijd bestaan. De consequentie is dat bij het vergelijken van slavenpopulaties kort voor het afschaffen van de slavernij, het percentage Afrikanen als ook de gemiddelde leeftijd van de slavenbevolking enorm kan verschillen.

ring om contracten af te sluiten, de lage lonen voor hen die dit wel deden en de hoge voedselprijzen leidden vaak tot schrijnende armoede.⁷

Meer dan geboortecijfers blijken sterftcijfers bruikbaar voor het meten van sociale ongelijkheid en veranderingen in de samenleving.⁸ Levenskansen van kinderen kunnen daarbij zinvol in verband gebracht worden met sociaal-economische veranderingen. Temeer daar kinderen geen invloed hebben op de omgeving waarin ze opgroeien. Zeker gezien het belang van de vele vergelijkende slavernijstudies is het dan ook jammer dat er nauwelijks of geen studies zijn waarin de demografische ontwikkelingen vóór en na de afschaffing van de slavernij met elkaar worden vergeleken. De verklaring hiervoor is eenvoudig: de gegevens ontbreken. Emmer verwoordt dit voor de Caraïben als volgt: ‘Unfortunately, it is not as yet possible to arrive at definitive conclusions as the relevant data regarding demography, income levels and other aspects of the live of slaves in the Caribbean have not been fully unearthed. [...] Once the freedman moved away from the plantations, they removed themselves from quantitative history. We have no mortality and natality rates, no records of diseases and their treatment, and no information on incomes and expenditure’.⁹ Cijfers voor de periode na de afschaffing van de slavernij ontbreken nagenoeg geheel en de demografische kengetallen die er wel zijn, zijn onvolledig, grof en moeilijk onderling vergelijkbaar.¹⁰ Uit contemporaine bronnen is weliswaar bekend dat in de Britse plantage-economieën na de afschaffing van de slaver-

7. P.C. Emmer, ‘Between slavery and freedom: The period of Apprenticeship in Suriname (Dutch Guiana), 1863-1873’, *Slavery and Abolition* 14 (1993) 87-113; Idem, “A spirit of independence” or lack of education for the market? Freedman and Asian indentured labourers in the post-emancipation Caribbean, 1834-1917’, in: H. Temperley, *After slavery. Emancipation and its discontents* (Londen 2000) 150-168; E. Klinkers, *Op hoop van vrijheid. Van slavensamenleving naar Creoolse gemeenschap in Suriname 1830-1880* (Utrecht 1997).

8. F.W.A. van Poppel, *De ‘Statistieke ontleding van de dooden’: een spraakzame bron?* (Nijmegen 1999); F.W.A. van Poppel en K. Mandemakers, ‘Sociaal-economische verschillen in zuigelingen- en kindersterfte in Nederland, 1812-1912’, *Bevolking en Gezin* 31 (2002) 5-40.

9. Emmer, “A spirit of independence”, 152.

10. Het is op zijn zachtst gezegd opmerkelijk dat Emmer zelf in een eerdere publicatie Surinaamse geboorte- en sterftcijfers heeft gepubliceerd over de jaren 1868-1872. Kennelijk hecht hij zelf weinig waarde aan de juistheid van deze cijfers getuige de opmerking dat hij verwacht dat het geboortecijfer zou dalen in plaats van stijgen. Emmer, ‘Between slavery and freedom’, 99. Zie verder appendix. Voor de zwarte bevolking in de Verenigde Staten zijn geboortecijfers berekend voor het interval waarin de afschaffing van de slavernij viel, namelijk 1860-1869. Zie M.R. Haines en D. Hacker, ‘The puzzle of the antebellum fertility decline in the United States: New evidence and reconsideration’, *NBER working paper series*. Working paper 12571 (2006) 28, tabel 1. Wel zijn er aanwijzingen dat de leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind kregen na de afschaffing van de slavernij in 1865 omhoog ging. Zie hiervoor W.D. Dunaway, *The African-American family in slavery and emancipation* (Cambridge 2003) 125 en H.G. Gutman, *The black family in slavery and freedom, 1750-1925* (New York 1976) 635-636, noot 3. Sterftcijfers van Afro-Amerikanen kort na 1865 zijn niet bekend.

nij in 1834 de kindersterfte is toegenomen, maar de precieze omvang van de kindersterfte is verre van duidelijk.¹¹ De situatie in Suriname na 1863 werd beschreven door tijdgenoot Van der Gon Netscher. ‘De gezondheidstoestand en de verhouding tusschen geboorte en sterfte is sedert de Emancipatie niet ten gunste veranderd; het minder gebonden en daardoor minder geregeld leven; toenemend gebruik en misbruik van de al te goedkope dram of andere sterke dranken, bij dikwijls afwisselenden overvloed of gebrek aan goed voedsel, verwaarloozing meer dan vroeger der jonge kinderen, tegenzin van den Neger om zich in hospitalen te doen verplegen, bijgeloovig vertrouwen op zoogenaamde Inlandsche doctoren en geneesmiddelen, [...], en daarbij de nog zeer gebrek-kige geneeskundige hulp in de uitgestrekte landelijke districten, moeten daar- van als de niet gemakkelijk te verhelpen oorzaken opgegeven worden’.¹²

In dit artikel zal worden aangetoond dat het wel degelijk mogelijk is om geboorte- en sterftcijfers na de afschaffing van de slavernij vast te stellen aan de hand van de archieven in Suriname.¹³ De sleutel om de geboorte- en sterftcijfers van de in 1863 vrijgemaakte slaven te kwantificeren ligt niet in plantagearchieven, maar in de archieven van de burgerlijke stand. We zullen de geboorte- en sterftcijfers voor de periode 1851-1863 vergelijken met deze uit de periode 1864-1873. Deze laatste periode staat bekend onder de naam het Tienjarig Staatstoezicht. De demografische gevolgen van afschaffing van de slavernij in Suriname kunnen als volgt worden samengevat: (a) het sterftcijfer onder vooral mannelijke vrijgemaakten nam toe; (b) de kindersterfte steeg zelfs dramatisch; en (c) de vruchtbaarheid werd groter. In de eerstvolgende paragraaf wordt de opzet van deze studie – en welke gevolgen dat heeft voor het lezen en interpreteren van bronnen – uiteengezet. Aangezien vooral sterftcijfers bruikbaar zijn voor het interpreteren van sociale veranderingen, worden eerst de sterftcijfers en pas daarna de geboortecijfers in kaart gebracht. In de discussieparagraaf worden veronderstellingen en knelpunten in de door mij gekozen benadering verder uitgediept.¹⁴

11. In de Britse West-Indische koloniën wordt de afschaffing van de slavernij in 1834 gevolgd door een toename van de kindersterfte. A.D. van der Gon Netscher, *De Questie van vrijenarbeid en immigratie in de West-Indie* ('s-Gravenhage 1859) 85. De situatie op Barbados – de enige Britse plantagekolonie die onder slavernij een geboorteoverschot kende – wordt beschreven in L. Brown en T. Inniss, ‘The slave family in the transition to freedom: Barbados, 1834-1841’, *Slavery and Abolition* 26 (2005) 257-269, aldaar 260.

12. A.D. van der Gon Netscher, *Werking van de wet tot opheffing der slavernij in de Nederlandse West-Indische Koloniën, en middelen om Suriname van verder verval te redden* ('s-Gravenhage 1866) 27.

13. G. Oostindie is van mening dat de Surinaamse archieven in dit opzicht te kort schieten of zouden ontbreken. Zie G. Oostindie, *Roosenburg en Mon Bijou. Twee Surinaamse plantages, 1720-1870* (Dordrecht 1989) 196.

14. Omwille van de vergelijkbaarheid worden in de appendix leeftijds specifieke cijfers teruggerekend naar grovere maatstaven voor geboorte en sterfte zoals die gehanteerd zijn in andere Suriname studies.

Bronnen, methode van onderzoek en analyse

Dit artikel bestrijkt een klein deel van het leven van slaven en hun nazaten afkomstig van vier suikerplantages gelegen aan de Boven-Commewijne: Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie. De keuze van deze plantages werd ingegeven door de ruime beschikbaarheid van het historisch archiefmateriaal zoals dat was opgetekend door de Evangelische Broedergemeente (EBG) in Suriname.¹⁵ Naast het bevorderen van stabiele relaties onder slaven werd van de prediking van het Evangelie verwacht dat het de rust op de plantages ten goede zou komen. Verder dienden de Hernhutters de slaven voor te bereiden op de Emancipatie teneinde een algehele leegloop van de plantages te voorkomen.¹⁶

Niet elke suikerplantage leent zich evengoed voor het kwantificeren van het slavenleven en zoals zo vaak wordt de selectie bepaald door de beschikbaarheid van goede bronnen vóór 1863.¹⁷ De analyse van geboorte- en sterfdata van slaven in de periode 1851-1863 baseerden we op de slavenregisters van de genoemde vier plantages. Vroegere slavenregisters gelden immers als minder betrouwbaar.¹⁸ In deze registers wordt het eigendom van slaven geregistreerd: geboorte, overlijden, aan- of verkoop en het vrijgeven van slaven. Behalve de data van deze gebeurtenissen maken de registers ook melding van de data waarop eigenaars of zaakgelastigden aangifte deden. De slavenregisters laten met andere woorden toe om met grote nauwkeurigheid vast te stellen wie er in de slavendorpen op de plantagegronden woonden.

Ondanks de wens van de overheid dat de vrijgemaakten contracten met de plantages zouden aangaan, trok de bevolking binnen de kortste keren van hier naar ginder.¹⁹ Het probleem voor de demograaf is dan ook dat totaal

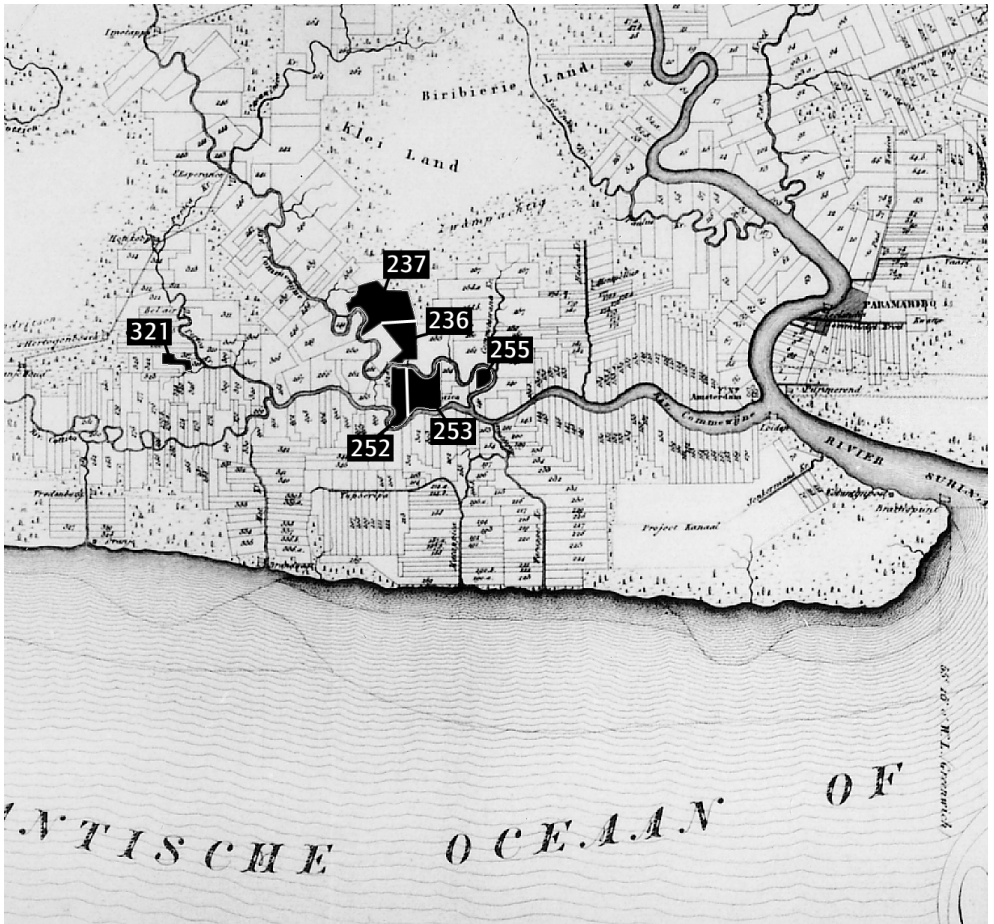
15. Alle voor deze studie geraadpleegde bronnen van de EBG bij het reconstrueren van levenslopen van slaven en/of vrijgemaakten worden beschreven in H.A.M. Everaert, *Een zoektocht naar de aard van man-vrouw relaties onder Surinaamse slaven. De suikerplantages Fairfield, Breukelerwaard, Cannewapibo en La Jalousie in de periode voorafgaande aan de Emancipatie* (Amsterdam 1999) 43-50.

16. Britse planters zochten voor de afschaffing van de slavernij in 1834 eveneens hun heil in het bekeren van slaven met als doel meer geboorten onder slaven te bewerkstelligen en een massa volgzame landarbeiders te creëren. Zie C. Barrow, *Family in the Caribbean. Themes and perspectives* (Kingston en Oxford 1996) 241-261.

17. Zie bijvoorbeeld G. Oostindie, 'Slaaf van de bronnen. De reconstructie van het onherroepelijk verlorene', *Oso* 7 (1988) 135-146.

18. Centraal Bureau voor Burgerzaken (CBB), Paramaribo, Archief slavenregisters, 1848-1851 en 1851-1863. Landsarchief Suriname, Archief slavenregisters, 1838-1848. Het bijhouden van slavenregisters werd in 1826 verplicht gesteld. De slavenregisters van voor 1851 gelden als minder betrouwbaar. Wel zijn voor het vaststellen van pariteit en kindertal deze eerdere slavenregisters geraadpleegd.

19. R. van Lier, *Samenleving in een grensgebied. Een sociaal-historische studie van Suriname* (Amsterdam 1977).

M.D. Teenstra-Mabé, 1835. *Generale kaart der kolonie Suriname, Oostelijk gedeelte, kaartenzaal UB (UvA), 34-32-13/11376M.*

Legenda kaartje:

236 Fairfield; 237 Cannewapibo; 252 La Jalousie; 253 Breukelerwaard; 255 Lustrijk, in 1853 worden de slaven van deze plantage overgebracht naar Cannewapibo; 321 Scheveningen, in 1856 worden deze slaven eveneens naar Cannewapibo verhuisd.

onduidelijk is wie er na de Emancipatie op de voormalige plantages en de omliggende kostgrondjes zijn blijven wonen.²⁰ Dit kon worden opgelost door het principe dat ten grondslag lag aan de slavenregisters te continueren voor de periode na de Emancipatie. Vóór 1863 gold immers dat de eigenaar van een slavin ook het eigendomsrecht over haar eventuele kinderen kon doen

20. Van de plantages Breukelerwaard en La Jalousie is bekend dat ruim twee jaar na de afschaffing van de slavernij nog maar 55 procent van de oorspronkelijke bevolking aanwezig was. Everaert, *Een zoektocht* 100-101.

gelden. Wie eigenaar was van de vader van het kind deed er niet toe. Dit juridische principe, de bloedband van de moeder, bepaalt ook in deze studie de omvang van de steekproef. Vóór de afschaffing van de slavernij bestaat deze uit mannen, vrouwen en kinderen die zijn opgetekend in de slavenregisters 1851-1863 van de plantages Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie. Na 1863 wordt de steekproef bepaald door diezelfde mannen, vrouwen en kinderen – voor zover ze nog in leven waren – én alle (klein)kinderen die geboren zijn uit de zojuist genoemde vrouwen.

De geboortedata na 1863 ontleenden we aan het geboortenregister van de districten Commetewane en Boven-Commewijne (1864-1884) en de stamkaarten (tot 1901) van het Centraal Bureau Burgerzaken in Paramaribo.²¹ Sterftedata vonden we in de volgende bronnen: Overlijdensakten van de districten Commetewane en Boven-Commewijne (1864-1928), Klappers Overlijden District (1869-1943) en Klappers Overlijden Paramaribo (1871-1940).²² Naast de burgerlijke stand hebben we ook veelvuldig gebruik gemaakt van de archivalia van de EBG. Namen van slaven zijn opgenomen in de slavenregisters; bekeerde slaven zijn met slaven- en doopnamen terug te vinden in de archivalia van de EBG. In de Emancipatielijsten uit 1863 worden vervolgens de slavennaam, de doopnaam en de familienaam van een persoon genoteerd.²³ Na 1863 verwijzen de Hernhutters veelvuldig naar familienamen van ex-slaven. Het is deze keten van namen en verwijzingen in verschillende bronnen die het mogelijk maakt om slaven eenduidig te identificeren en hun levensloop ook gedurende het Tienjarig Staatstoezicht te volgen.

21. (a) In de geboorteregisters van de districten Commetewane en Boven-Commewijne, 1864-1884, is steeds op de familienamen uit de Emancipatielijsten (1863) gezocht. Opgenomen zijn de geboorteakten met daarin vermeld: familienaam, voornaam, geboortedatum, naam en beroep van de moeder en (heel soms) naam van de vader. (b) Stamkaarten, tot 1901. Ingedeelde op familienaam en voornamen. Verder worden vermeld: voornamen, geboortedatum, geboortedistrict, ouders, sterftedatum, sterftedistrict. In een beperkt aantal gevallen is ook de erkenning of wettiging van het kind door moeder en/of vader, als ook het huwelijk van de ouders op de kaart van het kind opgetekend. Wat de stamkaarten betreft is ook gezocht op de familienamen van mannelijke partners die niet afkomstig zijn van Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie. De reden hiervoor is dat door eventuele erkenning en/of wettiging, het kind de naam van de vader aangenomen heeft.

22. (a) Overlijdensakten van de districten Commetewane en Boven-Commewijne, 1864-1884 en 1885-1928. Hierin zijn opgenomen: familienaam, voornaam, datum en plaats van overlijden, beroep, aangifte, leeftijd, burgerlijke status en naam van de moeder. (b) Klappers Overlijden District, 1869-1890, 1891-1900, 1901-1907, 1908-1919, 1920-1929, 1930-1935, 1936-1943. Hierin staan vermeld: district, familienaam plus voornamen, jaar van overlijden plus folio, locatie (plantage). (c) Klappers Overlijden Paramaribo, 1871-1880, 1881-1892, 1893-1901, 1902-1911, 1913-1923, 1922-1935, 1936-1940. Hierin staan vermeld: district, familienaam plus voornamen, jaar van overlijden plus folio, locatie (plantage). De klappers 1863-1870 en 1912 heb ik in het archief van het CBV in Suriname niet kunnen vinden.

23. Zie ook H.E. Lamur, *Familienaam & verwantschap van geëmancipeerde slaven in Suriname* (Amsterdam 2004).

Stand en loop van de steekproef zijn als volgt. In 1851 bestaat de 'risicopopulatie' uit 331 vrouwen en 332 mannen. In 1863 betreft het 281 vrouwen en 282 mannen. In 1873 gaat het om 226 vrouwen en 181 mannen. Daarmee voldoet de bevolkingsomvang over nagenoeg de gehele periode 1851-1873 aan de vuistregel dat het niet verstandig is om dorpspopulaties met minder dan 350-500 personen als onderwerp van studie te nemen.²⁴ Van slechts 14 van de 968 personen in de steekproef is het jaar van geboorte onbekend en is deze geschat.²⁵ Van 196 personen is het jaar van overlijden onbekend.

Het lijkt een bijna paradoxale gedachte om enerzijds te beweren dat het onder controle houden van de variabele leeftijd bij het vaststellen van geboorte- en sterftcijfers noodzakelijk is omwille van de vergelijkbaarheid, terwijl anderzijds van 196 personen het jaar van overlijden onbekend is. Het niet-waarnemen van het tijdstip waarop een gebeurtenis plaatsvindt, wordt aangeduid met het begrip 'rechtsgecensureerd'. Van 52 van deze 196 individuen is bekend dat ze in ieder geval in 1874 of op een later tijdstip nog in leven zijn. Door de analyse te beperken tot het interval 1851-1873 is het probleem hiermee feitelijk gereduceerd tot de vraag hoe om te gaan met de overige 144 personen waarvan het overlijden niet is vermeld in de geraadpleegde bronnen. Deze 144 rechtsgecensureerde waarnemingen kunnen we slechts tot en met het laatste jaar waarin de betrokken personen levend en wel in de bronnen worden vermeld, meenemen in de analyse. Met rechtsgecensureerde gegevens kan gerekend worden onder de aanname dat er geen verband bestaat tussen het onderwerp van studie (sterfte in dit voorbeeld) en het verdwijnen uit de bronnen of archieven.

In *Event History Analysis* (EHA) staat de *hazard* centraal. De *hazard* is de kans op een gebeurtenis op tijdstip t , gegeven dat men deze gebeurtenis op een eerder tijdstip $t-1$ nog niet heeft ondergaan of meegemaakt.²⁶ Daar waar in het geval van bruto sterftcijfers vaak het aantal overledenen wordt gedeeld door het gemiddeld aantal mensen gedurende een langere periode, wordt dat in deze studie steeds per leeftijd in jaren op jaarbasis vastgesteld. Het gaat hier inderdaad om een voorwaardelijke kans, omdat in de noemer van deze breuk slechts die individuen zijn meegeteld die nog in leven zijn en/of expliciet in de bronnen vermeld worden. De noemer van deze breuk wordt ook wel de risicopopulatie genoemd. Zowel het sterfte- als geboortebestand is

24. A.J. Schuurman, *Historische demografie: bevolkings- en gezinsgeschiedenis* (Zutphen 1991).

25. H.A.M. Everaert, 'Kindersterfte in Suriname, 1851-1883', in: E. Marshall, *Engagement en distantie. Wetenschap in vele facetten* (Amsterdam 2006) 47.

26. Een goed leesbare wiskundige uitleg van het begrip *hazard* is te vinden in H.-P. Blossfeld, K. Golsch en G. Rohwer, *Event history analysis with stata* (Mahwah en Londen 2007). Ook het werk van J.D. Singer en J.B. Willett is bijzonder duidelijk: 'It's about time: Using discrete-time survival analysis to study duration and the timing of events', *Journal of Educational Statistics* 18 (1993) 155-195 en hun boek *Applied longitudinal data analysis. Modeling change and event occurrence* (New York 2003).

een zogenaamd ‘person-period’ gegevensbestand. Ieder jaar dat een individu deel uitmaakt van de risicopopulatie, is weggeschreven als een aparte case.²⁷ De standaard analysemethode in EHA is logistische regressie met de *hazard* als afhankelijke variabele. Aangezien geboorte en sterfte in belangrijke mate bepaald worden door leeftijd, wordt eerst de leeftijd geparametriseerd. Pas daarna worden overige, relevant geachte variabelen in het model opgenomen. Samengevat, de *hazard* is afhankelijk van de leeftijd waarop een gebeurtenis plaatsvindt en van een aantal covariaten. Tenzij anders aangegeven of geparametriseerd, wordt het leeftijdseffect constant verondersteld over de jaren 1851-1873. Toetsen op significantie gebeurt zowel op basis van de Wald als ook met de Likelihood ratio test. De bewijskracht van deze studie is gelegen in de mogelijkheid om gebeurtenissen in het leven van *dezelfde* individuen voor en na de afschaffing van de slavernij in een model op te nemen. Er is als het ware sprake van een beginconditie (voor de afschaffing van de slavernij) en een effectmeting (na de afschaffing van de slavernij).²⁸

Uiteraard kunnen leeftijdspecifieke geboorte- en sterftcijfers worden teruggebracht tot zogenaamde bruto geboorte- en sterftcijfers. De gerapporteerde bruto cijfers per periode zijn getotaliseerd op de in die periode relevante persoonjaren. In de appendix zijn bovendien de leeftijdspecifieke gegevens van Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie terug gerekend naar kengetallen zoals die in eerdere studies door collega-onderzoekers zijn gehanteerd.

Sterftcijfers

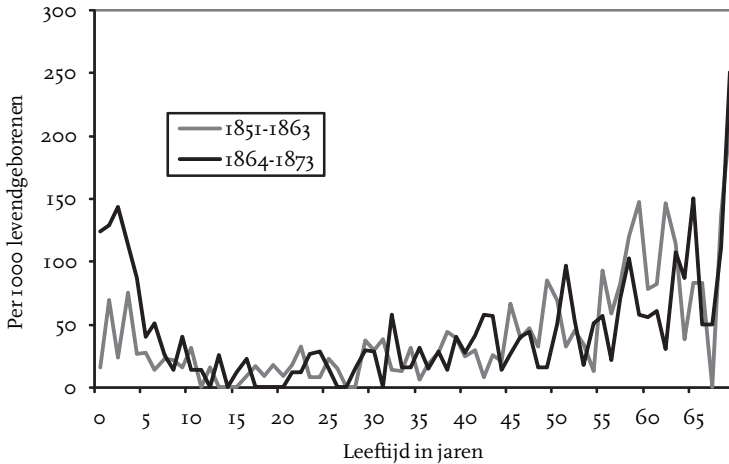
Het bruto sterftcijfer onder mannen bedraagt in de periode 1851-1863 43,7 per 1000 personen per jaar. Na de Emancipatie liep de sterfte op tot 44,6. Het bruto sterftcijfer van de vrouwen stijgt in dezelfde periode van 33,1 naar 36,8. In figuur 1 werd de kans op overlijden naar leeftijd geschat naar periode.

27. Een concreet voorbeeld: Emanuel Felix Spaarzaam van Cannewapibo (geboren in 1821) maakt in 1851 deel uit van de groep van dertigjarigen voor het vaststellen van het sterftcijfer onder dertigjarige mannen. In 1861 maakt hij deel uit van de veertigjarige mannen en in 1870 speelt hij voor het laatst een rol bij het bepalen van de sterfte, in dit geval dus onder de 49-jarige mannen. Het is ook de laatste keer dat Spaarzaam in de bronnen wordt beschreven. Het jaartal 1870 is in dit geval rechtsgecensureerd. In totaal zijn er dus 49 records van deze man in het sterftebestand aangemaakt: één voor ieder jaar dat hij aantoonbaar geleefd heeft.

28. Ik onderschrijf de consensus onder sociale wetenschappers dat causaliteit niet op basis van empirische gegevens kan worden aangetoond, anderzijds mag men niet uit het oog verliezen dat EHA in dit opzicht veel gemeen heeft met een natuurlijk experimenteel *design*. De link tussen EHA en causaliteit komt uitgebreid aan de orde in Blossfeld, Golsch en Rohwer, *Event history analysis*, 5-37.

Gelet op het geringe aantal individuen van zeventig jaar of ouder, is besloten om enkel personen jonger dan 70 jaar in figuur 1 op te nemen.

FIGUUR 1 *Leeftijdsspecifieke sterftet cijfers naar periode, 1851-1873*
($n=956$, n sterfte= 420).

Het meest opvallende aan figuur 1 is de 'normale' vorm ervan. Beide periodes worden gekenmerkt door een hoge kindersterfte die relatief snel daalt. Kort na het tiende levensjaar is de kans om te sterven minimaal. Vervolgens stijgt de sterftkans langzaam en ergens rond het 55e levensjaar lijkt er sprake te zijn van een kleine versnelling. Ook de veel hogere kindersterfte in de periode 1864-1873 ten opzichte van de laatste jaren in slavernij is onmiskenbaar. Het is verder opmerkelijk dat de kindersterfte in het eerste en tweede levensjaar in beide perioden groter is dan kort na de geboorte. Dat is ongewoon en vermoedelijk het gevolg van onderrapportage. Allicht werden de kinderen die zeer kort na de geboorte overleden niet geregistreerd. Tot slot kan worden opgemerkt, dat de sterfte op oudere leeftijd na de Emancipatie is toegenomen, al kruisen beide figuren elkaar hier net iets te vaak om van een eenduidige conclusie te kunnen spreken.

Voor tabel 1 werden de leeftijdspecifieke sterftetekansen voor zowel mannen als vrouwen apart gemodelleerd met behulp van een logistische regressie. Het leeftijdsaspect per jaar is vervangen door een derdegraads polynomiële functie van leeftijd.²⁹ Er is voor gekozen om sterftetekansen van mannen en vrouwen apart te modelleren. Het belang van deze studie is immers de vraag of er sprake is van wel of geen significante periode-effecten en niet zozeer of

29. Zowel modelmatige als visuele aspecten rechtvaardigen deze keuze. Een derdegraads polynoom geeft een accurate beschrijving van de sterftetekansen naar leeftijd voor beide periodes. De precieze modellen zijn op aanvraag beschikbaar.

er sprake is van sekseverschillen. Om toch uitspraken te kunnen doen over de verschillen tussen mannen en vrouwen zal in een later stadium de levensverwachting voor beiden apart worden afgeleid.

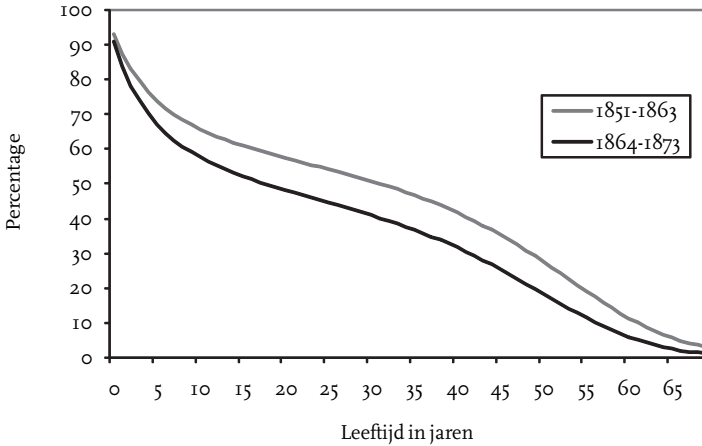
TABEL 1 Discrete hazard modellen van sterfte naar geslacht, 1851-1873

	Mannen (n=487, n sterfte=227)		Vrouwen (n=469, n sterfte=193)	
	Model A	Model B	Model C	Model D
<i>Parameter Estimates and Asymptotic Standard Errors</i>				
Constante	-2,4471*** 0,1763	-2,5543*** 0,1854	-2,3768*** 0,1772	-2,4361*** 0,1862
Leeftijd	-0,1952*** 0,0302	-0,1952*** 0,0302	-0,2051*** 0,0317	-0,2057*** 0,0317
(Leeftijd)2	0,0059*** 0,0011	0,0058*** 0,0011	0,0063*** 0,0012	0,0063*** 0,0012
(Leeftijd)3	-0,0000*** 0,0000	-0,0001*** 0,0000	-0,0001*** 0,0000	-0,0001*** 0,0000
Periode (1851-1863=0)		0,2792* 0,1401		0,1620 0,1493
<i>Goodness-of-fit</i>				
LL				
Deviance	1802,08	1798,18	1655,60	1654,44
n parameters	4	5	4	5
AIC	1810,08	1808,18	1663,60	1664,44
BIC	1803,44	1799,26	1656,92	1655,49
<i>Deviance-based Hypothesis Tests</i>				
Ho: Bperiode = 0		3,90* (1)		1,16 (1)
<i>Wald Hypothesis Tests</i>				
		3,31 (1)		1,18 (1)

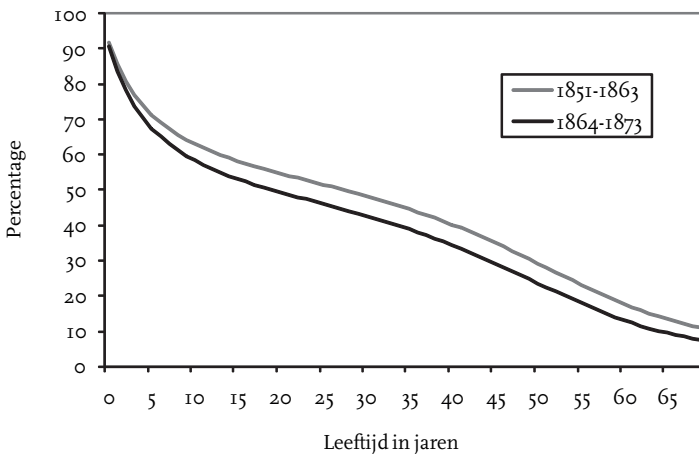
* $p < ,05$; ** $p < ,01$; *** $p < ,001$.

De leeftijdspecifieke sterftekansen van mannen verschillen in beide periodes significant van elkaar ($X^2_{(1)}=3,90$; $p=,0480$). Na de afschaffing van de slavernij nemen de leeftijdspecifieke sterftekansen toe met een factor 1.3 ($=e^{0,2792}$). Ook bij de vrouwen, zij het niet significant, neemt de sterftekans toe met een factor 1.2. Kortom, de afschaffing van de slavernij ging gepaard met een toename van de mortaliteit. Beter zicht op deze materie ontstaat als op basis van de Modellen B en D de verandering in levensverwachting wordt afgeleid.

FIGUUR 2a *Percentage nog in leven zijnde mannen per periode naar leeftijd (n=487, n sterfte=227)*

FIGUUR 2b *Percentage nog in leven zijnde vrouwen per periode naar leeftijd (n=469, n sterfte=193)*

Een meisje geboren in 1851 had een levensverwachting van rond de dertig jaar. De levensverwachting van meisjes geboren in 1864 is met ongeveer tien jaar gedaald (zie figuur 2b). De levensverwachting van jongens geboren in 1851 is iets meer dan dertig jaar en daalt in dertien jaar tijd tot onder de twintig jaar. Dat is een grote teruggang in een kort tijdsbestek. Die grote achteruitgang lijkt vooral het gevolg te zijn van de toegenomen sterftekansen van kleine kinderen na 1863. Dit punt is in de geschetste modelmatige aanpak min of meer veronachtzaamd door geen interactie-effect tussen leeftijd en periode te specificeren, waardoor leeftijdseffecten over de gehele linie constant verondersteld worden. Reden temeer om de kindersterfte expliciet in een apart model te beschrijven.

Het bruto sterftcijfer voor kinderen tot vijf jaar bedraagt in 1851-1863 42,0 per 1000 kinderen. Tijdens het Tienjarig Staatstoezicht stijgt dit tot 120,9. In tabel 2 modelleerden we deze kindersterfte. Naast de periode worden ook nog het geslacht van het kind en de naam van de vader, indien vermeld in de bronnen, geparametriseerd. In totaal staat van 84 kinderen de naam van de vader in de bronnen genoteerd. In veruit de meeste gevallen betekent dit dat vader en moeder zich gezamenlijk bij de EBG-broeder op de plantage hebben gemeld met het verzoek hun kind te dopen. In 1863 wordt 81 procent van de slaven/vrijgemaakten tot de kerk van de Hernhutters gerekend.³⁰ Het gegeven dat de Hernhutters juist mensen met een in hun ogen 'losse' seksuele moraal uit de kerk weerden of uitsloten, impliceert in deze context dat de variabele 'vader vermeld' wijst op stabiele gezinsvorming en vaderlijke verantwoordelijkheid voor het kind. Dat is een gegronde reden om deze proxy variabele in een model op te nemen. De gangbare veronderstelling is dat hoofdelijke uitdelingen van kleding en voedsel het ontstaan van een tweoudergezin onder slaven niet bevorderden.³¹ Wat materiële voorzieningen betreft zijn de overlevingskansen van een kind geboren in slavernij in dit opzicht vooral afhankelijk van de zorg van de moeder en de 'gulheid' van de planter. In deze visie speelt misschien wel de emotionele, maar niet de materiële zorg van de vader een voornamelijk rol. Na de afschaffing van de slavernij is de planter niet langer verplicht levensmiddelen en kleding te verschaffen en zijn de vrijgemaakten hiervoor op zichzelf aangewezen. Ex-slaven moesten een contract aangaan en de planter betaalde in ruil voor geleverde arbeid een loon. De overlevingskansen van het kind zijn na 1863 daardoor in sterkere mate dan voorheen afhankelijk van de materiële inbreng van de vader. Conform deze verklaring mag worden verwacht dat het vadereffect op kindersterfte in de slavernijperiode (veel) kleiner zou zijn dan het effect tijdens het Tienjarig Staatstoezicht. Dit wordt bevestigd door de gegevens. In 1851-1863 is er geen sprake van een verband tussen de vraag of de naam van de vader is vermeld in de bronnen van de EBG en kindersterfte ($X^2_{(1)}=1,23$; $p=,2674$). Na 1863 is dat effect er duidelijk ($X^2_{(1)}=8,85$; $p=,0029$). De niet-vermelde vader in de bronnen gaat gepaard met een grotere kindersterfte.

Ook het beroep van de moeder is bekend en daarmee ook deels haar sociale status. Er blijkt geen verband te bestaan tussen sociale status van de moeder en kindersterfte tot vijf jaar in de slavernijperiode ($X^2_{(1)}=0,65$; $p=,4189$). Tijdens het Tienjarig Staatstoezicht is dit verband eveneens afwezig ($X^2_{(1)}=0,04$; $p=,8412$), waarmee de grond vervalt om het effect in het model te parametriseren.³²

30. Everaert, *Een zoektocht*, 108, tabel 5.6.

31. Emmer, "A spirit of independence", 150-168.

32. De sociale status van de moeder is hoofdzakelijk gebaseerd op vermelding van het beroep in de Afrekeningen uit 1862. Algemeen Rijksarchief Den Haag, Tweede Afdeling, Algemene rekenkamer, afkoop van slaven (2.02.10).

TABEL 2 *Discrete hazard modellen van kindersterfte, 1851-1873 (n=375, n sterfte=92)^a*

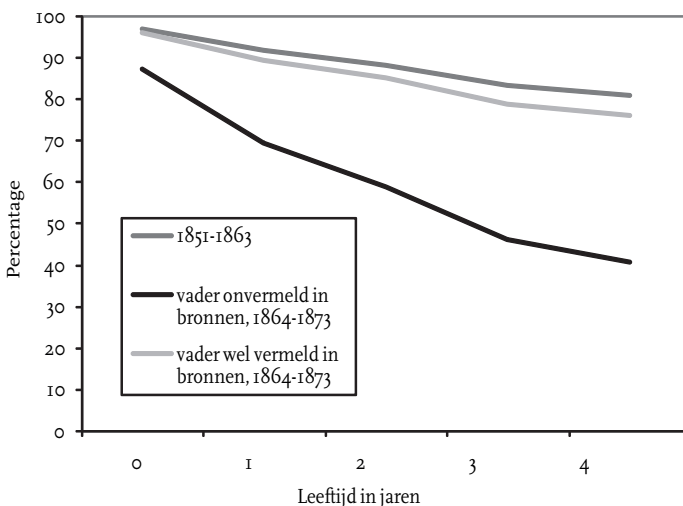
	Model E	Model F	Model G	Model H
<i>Parameter Estimates and Asymptotic Standard Errors</i>				
0 tot 1 jaar	-2,7759*** 0,2365	-3,3908*** 0,2793	-2,8479*** 0,2624	-3,4343*** 0,2827
1 tot 2 jaar	-2,3102*** 0,2056	-2,8516*** 0,2454	-2,3810*** 0,2340	-2,8742*** 0,2478
2 tot 3 jaar	-2,7163*** 0,2581	-3,2356*** 0,2900	-2,7870*** 0,2813	-3,2232*** 0,2911
3 tot 4 jaar	-2,3626*** 0,2283	-2,8270*** 0,2580	-2,4342*** 0,2547	-2,7916*** 0,2579
4 tot 5 jaar	-3,0493*** 0,3236	-3,5571*** 0,3495	-3,1206*** 0,3428	-3,5399*** 0,3506
Periode (1848-1863=0)		1,1658*** 0,2227		
Sekse (man=0)			0,1413 0,2168	
Periode en naam vader in bronnen vermeld (1851-1863=0)				
• vader onvermeld in 1864-1873				1,5147*** 0,2355
• vader vermeld in 1864-1873				0,2587 0,3824
<i>Goodness-of-fit</i>				
LL				
Deviance	663,84	635,80	663,41	622,37
n parameters	5	6	6	7
AIC	673,84	647,80	675,41	636,37
BIC	664,74	636,55	664,16	623,02
<i>Deviance-based Hypothesis Tests</i>				
Ho: Bperiod = 0		28,04*** (1)		
Ho: Bsex = 0			0,43 (1)	
Ho: Periode en naam vader in bronnen vermeld = 0				41,47*** (2)
<i>Wald Hypothesis Tests</i>				
		27,40*** (1)		
			0,43 (1)	
				43,41*** (2)

^a Kindersterfte heeft betrekking op kinderen jonger dan vijf jaar,

* p < ,05; ** p < ,01; *** p < ,001

Uit het oogpunt van spaarzaamheid wordt de leeftijd waarop de gebeurtenissen plaatsvinden rechtstreeks gemodelleerd. Achtereenvolgens worden in tabel 2 de variabelen 'periode' (Model F), 'seks' (Model G) en 'vader vermeld' (Model H) geanalyseerd. Aangezien het effect van de vadervariabele verschilt per periode, is in model H de combinatie 'periode' en 'vader-vermeld' als volgt geparametriseerd: 1851-1863, vader onvermeld in 1864-1873 en vader vermeld in 1864-1873. Model F in tabel 2 laat zien dat er sprake is van een significant periode-effect ($X^2_{(1)}=28,04$; $p<,0000$). Voor elke leeftijdsgroep is de kans om te sterven na de afschaffing van de slavernij meer dan drie keer zo groot. Er blijkt geen significant verschil te zijn naar geslacht; dat is conform de verwachting. Model H laat zien dat ook de variabele 'vader vermeld' van invloed is ($X^2_{(2)}=41,47$; $p<,0000$). Dat wil zeggen, er is sprake van een significant effect van onvermelde vaders in 1864-1873 ten opzichte van de periode van 1851-1863 ($X^2_{(1)}=6,43$; $p=,0112$). Er is bovendien sprake van een groot effect, namelijk een factor 4,5. Misschien wel belangrijker is de constatering dat er géén significant verschil in kindersterfte tussen kinderen geboren voor 1863 en kinderen waarvan de vader na 1863 in de bronnen is vermeld ($X^2_{(1)}=0,68$; $p=,4096$). De conclusie dringt zich op dat in *die* gevallen de materiële zorg voor kleine kinderen die tot 1863 nog een verantwoordelijkheid was van de planter, nadien door de vader werd overgenomen. Model H maakt het eveneens mogelijk om het effect op kindersterfte van wel of geen in de bronnen vermelde vader in de periode van het Staatstoezicht te kwantificeren. In de periode 1864-1873 is de kindersterfte onder kinderen waarvan de vader onvermeld is gebleven, meer dan 3,5 keer zo hoog als onder kinderen wier vader wel in de bronnen is opgetekend ($X^2_{(1)}=10,91$; $p=,0001$). Met behulp van *survival curves* is in figuur 3 het belang van deze variabele grafisch weergegeven.

FIGUUR 3 Percentage nog in leven zijnde kinderen per periode en identiteit vader vermeld naar leeftijd ($n=375$, $n\text{ events}=92$)

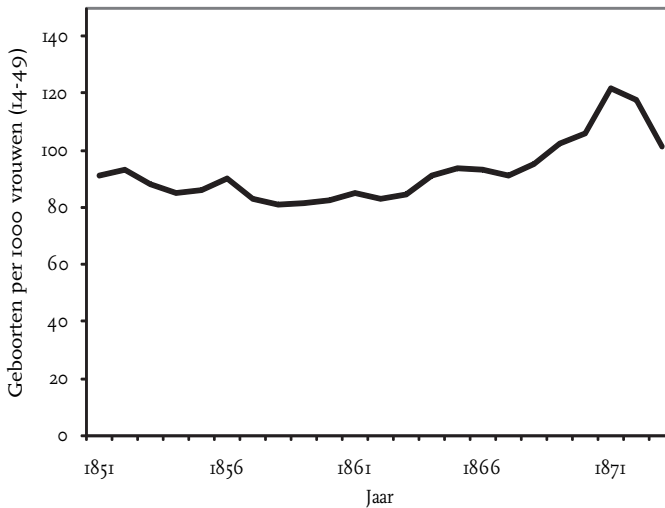

De kern van figuur 3 is dat er nauwelijks sprake is van een toename van de sterftetekans van kinderen waarvan de vader na de afschaffing van de slavernij in de bronnen is vermeld. Na vijf jaar is van in slavernij geboren kinderen nog 81 procent in leven. Van de in 1864-1873 geboren kinderen waarvan de vader in de bronnen vermeld staat, is dat 76 procent. Dat staat in schril contrast tot kinderen geboren na de Emancipatie waarvan de vader niet bekend is. Van hen haalt slechts 41 procent het vijfde levensjaar.

Geboortecijfers

Het bruto geboortecijfer per 1000 vrouwen in de leeftijdscategorie 15 tot 49 jaar stijgt van 85,9 in 1851-1863 tot 100,5 in 1864-1873. In figuur 4 is het aantal geboorten per 1000 vrouwen (15-49 jaar) naar jaar uitgetekend. Tot 1864 is er sprake van een min of meer lichte daling. Vanaf 1864 neemt de vruchtbaarheid gestaag toe. Eind 1862 gonsde het van de geruchten op de plantages dat de slavenketens op korte termijn doorbroken zouden worden en het ligt voor de hand om dit 'keerpunt' toe te schrijven aan de toekomst die gloort na 1 juli 1863.

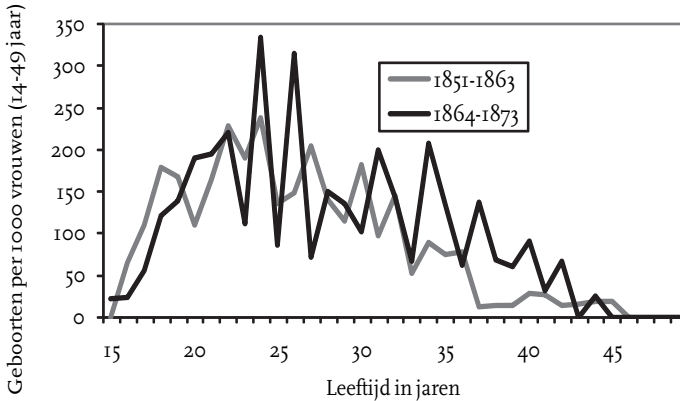
FIGUUR 4 *Geboorten per 1000 vrouwen (14-49 jaar) naar jaar, 1851-1873 (n=282, n geboorten=313)*

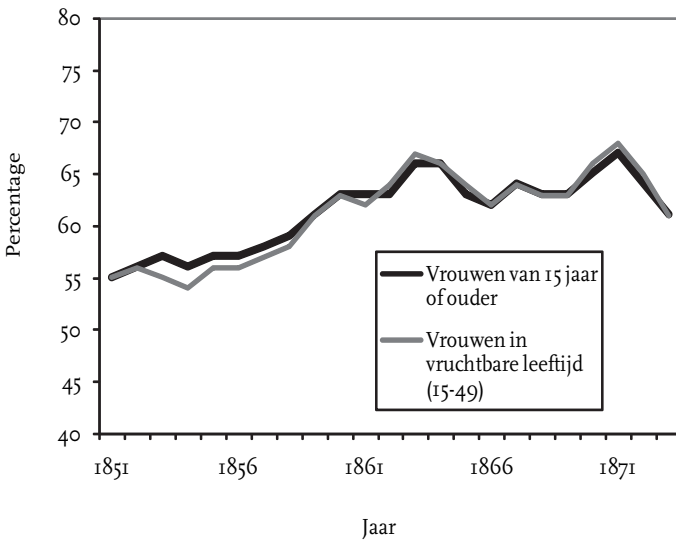
De eerste stap om meer zicht te krijgen op de gebeurtenissen is het vaststellen van de leeftijdspecifieke vruchtbaarheid. In figuur 5 zijn de leeftijdspecifieke vruchtbaarheidscijfers getekend naar periode. Het eerste dat in deze figuur opvalt zijn de vele pieken en dalen. Dit is het onvermijdelijke gevolg van het opdelen van geboorten naar periode en leeftijd. Twee zaken zijn even-

wel duidelijk. In de eerste plaats is er de vorm, zoals men die verwachten mag van een leeftijdspecifieke vruchtbaarheidscurve: een steil begin, een top rond het 25e levensjaar en daarna een minder steile daling. Dit geldt *grosso modo* voor beide periodes. De tweede constatering luidt dat vooral vrouwen vanaf 30 jaar gedurende het Tienjarig Staatstoezicht vruchtbaarder zijn dan hun leeftijdsgenoten in de jaren vijftig van de negentiende eeuw.

FIGUUR 5 *Leeftijdspecifieke vruchtbaarheidscijfers naar periode, 1851-1873 (n=282, n geboorten=313)*

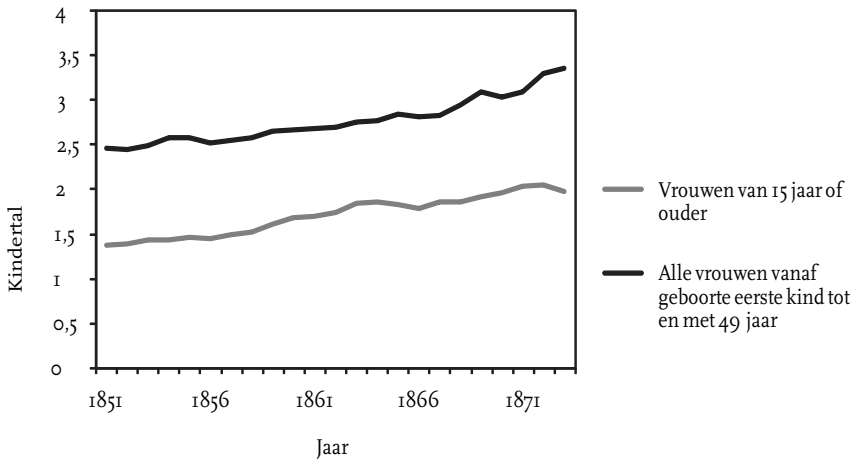

FIGUUR 6 *Percentage vrouwen met minimaal één levend geboren kind per leeftijdscategorie naar jaar*

Drie vragen fungeren bij de verdere analyse als leidraad: het percentage vrouwen dat minimaal één kind baart, het gemiddelde geboortecijfer per vrouw en de gemiddelde leeftijd van de vrouw op het moment dat ze kinderen baart.³³ De analyses worden op jaarlijkse basis gerapporteerd. Het vierde en laatste punt dat aangesneden wordt, betreft de duur van het geboorte-interval.

FIGUUR 7 Gemiddeld kindertal naar ouderlijke status van de vrouw, 1851-1873

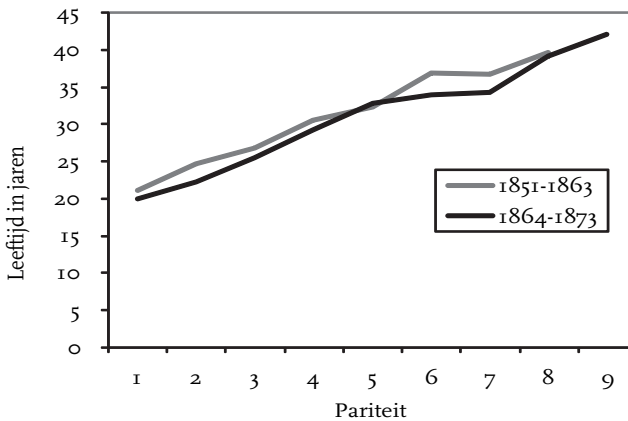
In Surinaamse slavernijstudies wordt doorgaans het percentage vrouwen dat minimaal één levend geboren kind ter wereld heeft gebracht, getotaliseerd op alle vrouwen vanaf vijftien jaar. Het percentage vrouwen dat minimaal één levend geboren kind baarde in de periode 1851-1863 ligt met 58 procent zes procentpunten lager dan in 1864-1873 (64 procent). Deze maatstaf heeft wel als nadeel dat vrouwen op leeftijd dit percentage kunnen vertekenen. Periodes van gevoelige veranderingen in leeftijdspecifieke sterftcijfers kunnen op die manier een oneigenlijk effect teweeg brengen; het is dan ook beter om dit percentage te beperken tot vrouwen in de vruchtbare leeftijd (15-49). Hoe het ook zij, op Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie zijn de verschillen tussen beide maatstaven minimaal (zie figuur 6). Het percentage voor vrouwen in de vruchtbare leeftijd blijkt tot en met 1864 continu te stijgen en daarna fluctueert het rond de 64 procent. Met de afschaffing van de slavernij in het verschieft, krijgen meer vrouwen in de vruchtbare leeftijd een kind. Deze tendens zet zich ook de eerste twee jaar na de afschaffing van de slavernij door.

Het gemiddelde kindertal liep in de periode 1851-1863 op van 1,5 naar 1,9 in 1864-1873. Hetzelfde cijfer, maar dan beperkt tot vrouwen variërend

33. L. Henry, *Demografía* (Barcelona 1976).

in de leeftijd van 15 tot en met 49 jaar en die minimaal één kind levend ter wereld hebben gebracht, bedraagt vóór de afschaffing van de slavernij 2,6. In de periode 1864-1873 stijgt dat tot 3,1. In figuur 7 is deze stijging per jaar weergegeven. De vorm van de grafiek kan inmiddels bekend worden verondersteld – een stijgende lijn – en het lijkt erop dat er na 1863 sprake is van een kleine versnelling. De figuren 6 en 7 wijzen uit dat niet alleen minder vrouwen kinderloos blijven. Naarmate de afschaffing van de slavernij in zicht komt, besluiten vrouwen die aantoonbaar kinderen kunnen krijgen, ook effectief om méér kinderen te nemen. Die tendens lijkt te worden versterkt na 1863.

FIGUUR 8 Gemiddelde leeftijd vrouw per periode naar pariteit, 1851-1873 (n=113)

De derde en laatste vraag die gesteld dient te worden betreft de gemiddelde leeftijd waarop vrouwen kinderen krijgen. In figuur 8 is dit gepresenteerd naar pariteit. Uit nagenoeg alle geboorteorden blijkt dat vrouwen na de Emancipatie op jongere leeftijd kinderen krijgen. Er is sprake van een sterke daling van de leeftijd waarop vrouwen hun eerste kind krijgen. Vóór de afschaffing van de slavernij is dit 21,3 jaar. Tijdens het Tienjarig Staatstoezicht is deze leeftijd gedaald tot 19,9 jaar. De gegevens wijzen bovendien uit dat ook de gemiddelde geboorte-intervallen dalen na de afschaffing van de slavernij (van 3,5 in 1851-1863 naar 3,2 in 1864-1873).³⁴

De best mogelijke maatstaf om veranderingen in vruchtbaarheid te kwantificeren, bestaat uit het volgen van vrouwen gedurende hun gehele vruchtbare periode. Hoewel een groot deel van de theoretische bezwaren is

34. Van Stipriaan, *Surinaams contrast*, 335 becijfert in de periode 1820-1863 de gemiddelde duur van geboorte-intervallen op 44,4 maanden (3,7 jaar). Het betreft hier niet alleen slaven werkzaam op suikerplantages, maar ook op koffie- en katoenplantages; plantages waar het geboortecijfer doorgaans hoger is dan in de suikersector.

weggenomen door te werken met leeftijdspecifieke vruchtbaarheidscijfers, manifesteert zich hier toch een mogelijk probleem. Deze studie begint met vrouwen van alle leeftijden in 1851. Het kindertal van deze vrouwen is mede gebaseerd op de slavenregisters van vóór 1851 en die zijn over het algemeen minder betrouwbaar. Aan deze kritiek kan tegemoet gekomen worden door de steekproef te beperken tot vrouwen die zelf geboren zijn na 1835. Dan blijkt in tegenstelling tot de gegevens in figuur 8, dat slavinnen juist op jongere leeftijd hun eerste kind krijgen ($M=18,4$ jaar; $n=27$) dan meisjes tijdens het Tienjarig Staatstoezicht ($M=19,9$ jaar; $n=21$). Met redelijke zekerheid kan worden vastgesteld dat de toegenomen vruchtbaarheid na 1863 kan herleid worden tot meer vrouwen die kinderen krijgen, vrouwen die ook op latere leeftijd doorgaan met kinderen nemen en tot kortere geboorte-intervallen. Of de gemiddelde leeftijd waarop meisjes hun eerste kind kregen ook daalde, is niet eenduidig vastgesteld.

Discussie

In tegenstelling tot wat algemeen wordt aangenomen, is in deze studie aangetoond dat ook meteen ná de afschaffing van de slavernij geboorte- en sterftecijfers berekend kunnen worden voor voormalige slaven. Dit is mogelijk door de bloedband met de moeder als leidend principe te hanteren bij zowel slaven als vrijgemaakten, waardoor men na 1863 gericht kan zoeken in de archieven van de burgerlijke stand van Suriname. De onderlinge vergelijkbaarheid tussen beide periodes wint aan overtuigingskracht omdat het om dezelfde populatie gaat. Het systematisch verzamelen en uitwerken van levenslopen van slaven en vrijgemaakten blijkt een krachtig analyse-instrument in de geschiedschrijving van Suriname te zijn.

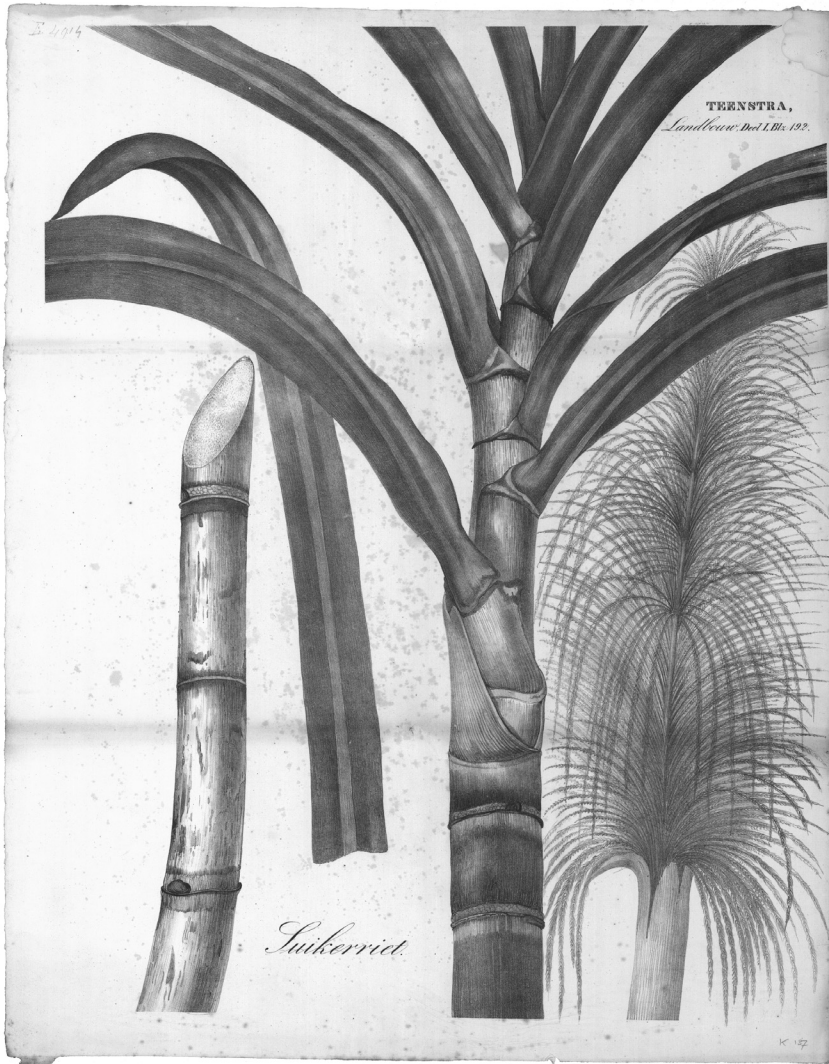
In deze studie fungeren stand en loop van de bevolking van de suikerplantages Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie in de periode 1851-1863 vooral als referentiepunt om de cijfers na 1863 enig reliëf te geven. De toename in vruchtbaarheid na de afschaffing van de slavernij is terug te voeren op onderliggende, elkaar versterkende processen: (a) meisjes begonnen toen vermoedelijk op jongere leeftijd met het nemen van kinderen; (b) meer vrouwen kregen kinderen dan voorheen; (c) oudere vrouwen gingen ook langer door met het nemen van kinderen; en (d) geboorten volgden elkaar sneller op na 1863. Het is niet mogelijk om in de psyche van deze vrouwen te kijken, maar alles wijst erop dat ze na de Emancipatie in grotere mate dan voorheen bereid waren om het leven door te geven. Hoop op een betere toekomst voor hun kinderen zou hierbij een drijvende kracht kunnen zijn geweest. De sociale omslag in 1863 lijkt zich vrijwel meteen te vertalen in een toename van de kindersterfte. Deze kinderen betaalden de prijs voor de omslag waarbij de bewoners van Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en

La Jalousie van de ene op de andere dag zelf verantwoordelijkheid moesten nemen voor dingen waarvoor voorheen planters zorg droegen. Ook onder vrijgemaakten en dan vooral onder mannen, is sprake van een toename van de sterfte.

Sterfteberekeningen werden in deze studie gebaseerd op de veronderstelling dat er geen verband bestaat tussen sterfte en personen van wie de levensloop niet over de gehele periode 1851-1873 is te volgen. Het belang van de archieven van de EBG bij het traceren van de vrijgemaakten, suggereert dat vooral mannen en vrouwen die niets met de Hernhutters van doen wilden hebben, uit de bronnen zouden zijn verdwenen. De vraag is dan of dit leidt tot een verkeerde schatting van de sterftcijfers. Als er al sprake zou zijn van een vertekening, dan is deze vertekening vermoedelijk niet erg groot. Het gaat immers maar om een kleine groep mensen (144 in de periode 1864-1873). Dit vraagstuk kan worden opgepakt door twee extreme scenario's door te rekenen. In het eerste scenario wordt gerekend met de veronderstelling dat iedereen is overleden in het jaar waarin hij of zij voor het laatst is gesignaleerd in de bronnen. In dit scenario zijn de sterftcijfers over 1864-1873 (mannen: 63,6, vrouwen: 46,5) nog steeds hoger dan in de periode 1851-1863 (mannen: 46,6, vrouwen: 38,9). In het tweede extreme scenario wordt er juist vanuit gegaan dat iedereen in leven blijft gedurende de gehele periode waarin hij/zij voor het laatst is waargenomen. Ook dan is nog steeds het sterftcijfer in de periode 1851-1863 (mannen: 30,3, vrouwen: 27,3) lager dan in de periode na de afschaffing van de slavernij (mannen: 37,5, vrouwen: 33,2) Al met al is er geen reden om te twijfelen aan de juistheid van de conclusie dat de sterfte onder mannen en vrouwen is toegenomen na de afschaffing van de slavernij.

Het eerste scenario is ook doorgerekend voor kinderen jonger dan vijf jaar: alle rechtsgecensureerde kleine kinderen zijn overleden in het jaar dat ze voor het laatst in de bronnen werden waargenomen. In dat hypothetische scenario is de kindersterfte in de periode 1864-1873 (189,0) nog steeds hoger dan in de periode 1851-1863 (64,7). Het meest opvallende aan deze cijfers is niet dat de kindersterfte na de afschaffing van de slavernij sterk is toegenomen, maar dat deze cijfers veel reëler 'ogen' dan de eerder vastgestelde hoogte van de kindersterfte. Beide berekende bruto sterftcijfers (namelijk 42,0 in 1851-1863 en 120,9 in 1864-1873 voor kinderen tot vijf jaar) zijn irreal laag.³⁵

35. Dit is tevens de reden dat in deze studie niet naar zuigelingensterfte wordt gerekend op jaarbasis. Op basis van figuur 3 is immers geconstateerd dat er sprake moet zijn van grote onderschatting van de zuigelingensterfte. Op Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie bedraagt de zuigelingensterfte slechts 15,4 per 1000 kinderen. Na 1 juli 1863 loopt dat op naar 123,1 per 1000 kinderen. Ter vergelijking: de kindersterfte op de naburige suikerplantage Vossenburg bedraagt in 1840-1849 164 per 1000 levendgeborenen (Lamur, *The production of sugar*, 36, 117, table 6). Van Poppel schat in de negentiende eeuw in de provincie Utrecht de zuigelingensterfte – dus tot 1 jaar – iets onder de 200. Zie F.W.A. van Poppel, 'Overleven in Utrecht. Levensduur en sociale ongelijkheid in negentiende

Suikerriet. Prent bij M.D. Teenstra, *De landbouw in de kolonie Suriname, voorafgegaan door eene geschied- en natuurkundige beschouwing dier kolonie* (Groningen: [s.n.], 1835). 3 dln met kaarten en platen. IISG, Bibliotheek KNAW AB K 137.

Het echte probleem in de historische demografie zijn de kinderen die kort na de geboorte stierven. Die vonden waarschijnlijk geen enkele weg naar de bronnen. Het punt is dat vooral de schatting vóór 1863 zo laag is, terwijl de kwaliteit van de slavenregisters naar alle waarschijnlijkheid beter is dan de bronnen die afhangen van de bereidheid om na 1863 zelf (?) aangifte bij de

—
 eeuwse geboortegeneraties', in: K. Mandemakers en O. Boonstra, (eds.), *De levensloop van de Utrechtse bevolking in de 19e eeuw* (Assen 1995) 37-67.

burgerlijke stand te gaan doen. Als er sprake is van onderregistratie, en die is er, dan zal daar eerder ná dan vóór 1863 sprake van zijn geweest. Dat is misschien wel de grote ironie van deze studie. De hoogte van de kindersterfte ná 1863 onder de voormalige plantagebewoners van Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie lijkt betrouwbaarder dan die voor de periode waarvan collega-onderzoekers van mening zijn dat er wel gerekend kon worden naar geboorten en sterften.

De toename van de kindersterfte zoals die in het citaat van Van der Gon Netscher is beschreven, lijkt boven alle twijfel verheven. De vraag of de hiervoor door Van der Gon Netscher geschetste reden, namelijk verwaarlozing door de ouders, eveneens door de gegevens wordt gestaafd, is minder overtuigend. De kwaliteit van de verzorging van kinderen door hun ouders is helaas niet te achterhalen. Al evenmin is bekend welke moeders hun kinderen hebben grootgebracht in één- of tweoudergezinnen. In dit artikel hebben we dit vraagstuk benaderd met een proxy variabele, namelijk of de vader wel of niet in de bronnen is opgenomen. Gezien de manier waarop de bronnen van de EBG tot stand zijn gekomen, en gelet op het feit dat mensen die niet leefden volgens de wensen van de Hernhutters niet in aanmerking kwamen voor doopsel, ben ik van mening dat deze proxy een redelijke tot goede indicator is voor vaderlijke verantwoordelijkheid bij de verzorging van kinderen. En hoewel algemeen bekend is dat kindersterfte in eenoudergezinnen groter is dan in tweoudergezinnen, gebrek aan vaderlijke betrokkenheid staat daarmee nog niet synoniem met verwaarlozing.

De onderregistratie van zuigelingen die kort na hun geboorte overlijden speelt ook schattingen van het geboortecijfer parten. Een tweede mogelijk probleem bij de analyse van geboortecijfers zou kunnen zijn dat de betrokkenheid van de Hernhutters heeft geleid tot het signaleren van geboorten (en gedoopten!) onder met name de bekeerde vrijgemaakten. De voor de berekeningen noodzakelijke strikte onafhankelijkheid tussen traceerbaarheid in de bronnen en geboorten kan niet worden gegarandeerd. Per slot van rekening was een belangrijke doelstelling van de Hernhutters het geboortecijfer onder slaven (en vrijgemaakten) te vergroten. Een belangrijke tegenwerping is wel dat veel geboorten na 1 juli 1863 niet zozeer in de bronnen van de EBG, maar vooral in de overheidsarchieven werden getraceerd. Het doorrekenen van verschillende scenario's zoals dat bij sterftcijfers is gedaan, ligt bij geboortecijfers dan ook veel minder voor de hand. Rechtsgecensureerde vrouwen kunnen in de tijd dat ze niet in de bronnen zijn te volgen, gestorven zijn, maar ook geen, één of juist meerdere kinderen hebben voortgebracht. Wat wel zinvol is, is de ondergrens van het geboortecijfer na 1 juli 1863 vast te stellen door aan te nemen dat alle rechtsgecensureerde vrouwen tussen de 15 en 49 in leven zijn gebleven en geen kinderen hebben gekregen. Onder deze weinig reële en ook enigszins absurde conditie is het bruto geboortecijfer (87,0 per 1000 vrouwen in leeftijd van 15-49) in de periode 1864-1873 nog

steeds hoger dan het geboortecijfer in de laatste dertien jaar voor de afschaffing van de slavernij (85,9). Er is in dit opzicht weinig reden om te twijfelen aan het feit dat het geboortecijfer na 1863 inderdaad is toegenomen.

Besluit

Het is niet eenvoudig criteria aan te leggen om het succes van de Emancipatie vast te stellen. Voor de Abolitionisten, die slavernij als een zonde beschouwden, was de Emancipatie pure winst. Overbodig om te zeggen dat dit ook gold voor de slaven zelf en dit lijkt weerspiegeld te worden in hogere vruchtbaarheid. Maar als het doel van diezelfde Abolitionisten was om de algemene levensomstandigheden van de slaven te verbeteren, dan is het moeilijk om de afschaffing van de slavernij als een doorslaand succes te beschouwen.³⁶ De schrijnende armoede, de toename van de kindersterfte en de daling van de levensverwachting doen anders vermoeden. De omschakeling naar eigen verantwoordelijkheid voor voedsel en kleding op 1 juli 1863 is te plotsklaps geweest na jaren en eeuwen afhankelijk te zijn geweest van planters. Zeker als men bedenkt dat de vrijgemaakten die de contracten moesten afsluiten, over het algemeen van mening waren dat de echte vrijheid pas zou komen in 1873 met het aflopen van het Tienjarig Staatstoezicht. Jarenlange, aangeleerde afhankelijkheid kende een hoge prijs.

Over de auteur

De antropoloog/demograaf Huub Everaert is in 1999 gepromoveerd aan de Universiteit van Amsterdam op onderzoek naar de duur van seksuele relaties onder Surinaamse slaven. Gedurende twee jaar heeft hij gewerkt als senior marktonderzoeker in de non-profit sector en sinds 2001 is hij werkzaam als hogeschoolhoofddocent aan de Faculteit Educatie van de Hogeschool Utrecht waar hij zowel statistiek als methoden en technieken doceert. Momenteel is hij als gastdocent verbonden aan de Anton de Kom Universiteit van Suriname.

E-mail: huub.everaert@hu.nl

36. H. Temperley, 'Introduction', in: H. Temperley, *After slavery. Emancipation and its discontents* (Londen 2000) 2.

TABEL 3 *Vergelijking demografische kengetallen in Surinaams contrast van Van Stipriaan (1993) en steekproef waarop dit artikel is gebaseerd*

<i>kengetal</i>	<i>Gegevens Van Stipriaan, 1993</i>		<i>Steekproef artikel</i>	
	<i>periode</i>	<i>n</i>	<i>periode</i>	<i>n</i>
mortaliteit suikerslaven (jaarlijks gemiddelde per duizend slaven)	1850-1862	-	1851-1862	-
gemiddelde leeftijd bij overlijden van mannen >10 jaar	ca. 1861	133	1859-1863	39
gemiddelde leeftijd bij overlijden van vrouwen >10 jaar		116		29
gemiddelde leeftijd van mannen en vrouwen bij overlijden >10 jaar		249		68
gemiddelde leeftijd van mannen en vrouwen bij overlijden (alle leeftijden)		471		92
sekseratio populatie >10 jaar	ca. 1861	-	1859-1863	-
sekseratio overleden slaven >10 jaar		-	1859-1863	-
kindersterfte in % (<2 jaar)		519		210
kindersterfte in % (2-5 jaar)		519		211
kindersterfte in % (6-9 jaar)		519		167
nataliteit suikerslaven (jaarlijks gemiddelde per duizend slaven)	1850-1862	-	1851-1862	819
totale sekseratio	1851	7395 ^a	1851	663
vruchtbare sekseratio (15-44 jaar, aantal mannen per vrouw)	1851	7395 ^a	1851	335
vruchtbare deel totale populatie	1851	7395 ^a	1851	663
kind/vrouw ratio (kind 0-4 jaar per vrouw 15-44 jaar)	1851	7395 ^a	1851	663
kind/vrouw ratio (kind 0-4 jaar per vrouw 15-44 jaar)	1863	?	1863	563

a Betreft de totale steekproef over suiker-, koffie- en katoenplantages.

Appendix

Dit artikel is gebaseerd op leeftijdspecifieke geboorte- en sterftcijfers. Dat is een belangrijke verbetering ten opzichte van eerdere slavernijpublicaties. Uiteraard is het mogelijk deze verfijnde leeftijdspecifieke cijfers om te zetten naar bruto geboorte- en sterftcijfers. Hieronder worden verschillende bruto geboorte- en sterftcijfers van Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie vergeleken met de bevindingen van andere auteurs. Omwille van de vergelijkbaarheid is steeds getracht de perioden waarover vergeleken wordt, gelijk te houden.

In *Surinaams contrast* van Van Stipriaan is een groot aantal demografische kengetallen opgenomen met betrekking tot de periode voor 1 juli 1863. In tabel 3 volgt een overzicht van de door Van Stipriaan gepresenteerde cijfers. In de kolommen ernaast staan zoveel mogelijk ‘dezelfde’ cijfers met betrekking tot Fairfield, Breukelerwaard, Cannewapibo en La Jalousie.

Met uitzondering van de kindersterfte zijn er weinig of geen grote verschillen aan te wijzen tussen beide studies. Van Stipriaan schat deze kindersterfte in Suriname op 24,1 procent voor kinderen jonger dan 2 jaar. De kindersterfte op de suikerplantages Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie is met 7,6 procent onrealistisch laag. Dit is ook al in het voorgaande uitgebreid aan de orde geweest.

Van het Tienjarig Staatstoezicht zijn enkel bruto geboorte- en sterftcijfers bekend over de periode 1868-1872. Deze aan Emmer ontleende cijfers zijn in tabel 4 weergegeven. In de kolommen ernaast staan de vergelijkbare cijfers voor de vrijgemaakte slaven (en hun kinderen) van Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie.

TABEL 4 *Vergelijking demografische kengetallen in ‘Between slavery and freedom’ van Emmer (1993) en steekproef waarop dit artikel is gebaseerd*

kengetal	periode	Gegevens Emmer, 1993		Steekproef artikel	
		ten opzichte van alle slaven/vrijgemaakten	ten opzichte van alle vrouwelijke slaven/vrijgemaakten	ten opzichte van alle slaven/vrijgemaakten	ten opzichte van vrouwelijke slaven/vrijgemaakten
bruto sterftcijfer ^a	1858-1862	35,8	-	35,8	-
	1868-1872	40,7	-	39,6	-
bruto geboortecijfer ^b	1858-1862	32,5	61,6	24,8	49,6
	1868-1872	39,8	75,8	27,9	51,3

^a Emmer, ‘Between Slavery and Freedom’ 112, tabel 7.

^b Ibidem 111, tabel 6.

Er zijn nauwelijks of geen verschillen aan te wijzen tussen de in tabel 4 gerapporteerde sterftcijfers over de perioden 1858-1862 (35,8) en 1868-1872 (40,7) en de situatie op de vier suikerplantages Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie, respectievelijk 35,8 en 39,6. De geboortecijfers laten meer verschillen zien. De cijfers in mijn steekproef zijn beduidend lager. Wel dient voor de periode 1858-1862 te worden opgemerkt dat alle geboortecijfers zoals gepresenteerd door Emmer aan de hoge kant zijn, ook als men deze vergelijkt met het werk van Van Stipriaan. Wat verder in het oog springt, is dat ook de gegevens van Emmer na de Emancipatie in 1863 een stijging van zowel het geboorte- als sterftcijfer laten zien. Dezelfde trend is zichtbaar, zij het veel minder duidelijk, in de grove cijfers voor Breukelerwaard, Fairfield, Cannewapibo en La Jalousie. Juist dit onderstreept nog eens het belang van mijn betoog om in de geschiedschrijving van Suriname te werken met leeftijdspecifieke kengetallen.